

חוברת לימוד והגות

ויחי

12 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "ויחי — כלי המשפחה": מדוע מאז אדם איש אינו מצליח לדבר עם רעהו, כיצד אפשר לוותר על בכורה, ומדוע פרשה זו אין בה רווח. ועד קריאת שמע שאומרים בני יעקב ליד מיטת אביהם.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת ויחי

01	מאז אדם, איש אינו מדבר עם רעהו
02	החום שהיה חסר
03	כשהבן נעשה אח
04	בכור שכבר מבקשים בעבורו אח
05	הידיים המשוכלות
06	"וראך ושמח בלבך"
07	הפרשה בלי רווח
08	השינה, הרווח שבחיינו
09	שבע עשרה שנות מלאות — במצרים
10	העיניים והלב שנסתמו
11	מה שיעקב לא יכול היה לומר
12	התשובה שניתנה ליד המיטה

הצגה

ספר בראשית נחתם, משפחת ישראל נבנתה, ותולדות העם יוכלו להתחיל בספר שמות. אבל כשהוא קורא מחדש את הכול מאדם ואילך, הרב מוצא שבכל דור חסר אותו דבר: הדוֹשִׁית.

השאלה

על מה מדברים כשאין פרויקט משותף — ומדוע השתיקה עלולה להוביל רחוק כמו האלימות?

התשובה

"ויאמר קין אל הבל אחיו..." (בראשית ד, ח); "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים" (בראשית יא, א).

אדם אינו מקיים שום דוֹשִׁית עם אשתו. הם מדברים ודאי על צורכי היומיום, הכרחיים אך בסיסיים; מעבר לזה אין אידיאל, אין תוכנית חיים, ולכן שום שיחה אינה נרקמת ביניהם. הם נשארים במצב העירום הראשון שלהם.

קין מנסה לפתוח בדוֹשִׁית עם אחיו, אבל הבל סבור שאין בו טעם: הוא שותק, וקין הורג אותו. למך מדבר אל שתי נשיו, אבל כדי להצטדק על הרוג: הן אינן עונות. נח סבור שאינו חייב דין וחשבון לדורו; די לו בהצלה שניתנה לו.

לדור הפלגה יש אמנם אידיאל, פרויקט. אבל זה פרויקט של מחשבה אחת, כפויה: כולם צריכים לחשוב אותו דבר וללכת באותו כיוון. כישלון.

מסקנת הרב

כל עוד המשפחה אינה בנויה כראוי, אי אפשר לעשות היסטוריה.

לקח לשולחן

עם מי, בביתנו, אנו מחליפים רק ענייני יומיום: שעות, קניות, חשבונות? איזה פרויקט משותף יכול להזין שיחה אמיתית? וכשאנו שותקים — האם זו חכמה, או משום שאנו סבורים שאין טעם בדוֹשִׁית?

הצגה

עם האבות חזר הדיבור, אבל הוא עדיין נתקל במכשולים. אברהם ולוט נפרדים, יצחק וישמעאל אינם מדברים, עשו ויעקב מסיימים בדחייה. ואז בא הכישלון הקרוב ביותר: יוסף ואחיו, בתוך משפחה אחת.

השאלה

מה חסר למשפחה שכניה אינם מצליחים עוד לדבר זה עם זה — ומי יכול לחדש את הקשר?

התשובה

"ולא יכלו דברו לשלם" (בראשית לו, ד).

על אברהם תלו את התקווה לחידוש הדיבור. הוא מנסה זאת עם לוט, אבל נאלץ להיפרד ממנו: דרכיהם אינן נפגשות. יצחק וישמעאל אינם מדברים; ישמעאל פשוט שונא את אחיו. עשו ויעקב פותחים בדר־שיח, אבל מתוך אינטרס, והשיחה גולשת לאלומות, כאילו חזרת על זו של קין והבל.

יוסף ואחיו אינם מצליחים לדבר בתוך משפחה אחת. כאן יש לדבר על חוס, אומר הרב. בלעדיו אין אפילו רצון להביא ילדים לעולם.

ודווקא יוסף, האח שאחיו התכחשו לו, יצליח לחדש את הדר־שיח בין אחים, ולחזור אל הדיבור המאחד של האבות.

מסקנת הרב

כל עוד אין חום בתא המשפחתי, איך תרצו להמשיך?

לקח לשולחן

לא תמיד האהוב ביותר הוא שמתקן משפחה; לפעמים זה מי שהורחק. מי אצלנו יכול לחדש את הקשר? ומה, באופן מעשי, מחמם את ביתנו?

הצגה

משחזור הדיבור, נותר מכשול אחר: הבכורה. מאז קין והבל היא מקור המחלוקת, בין ישמעאל ליצחק, בין עשו ליעקב. יעקב, שלמד מכל ניסיונו, רוצה תולדות שלא יפרקו את המשפחה.

השאלה

כיצד יכול בכור לקבל שאינו עוד "הבן", ומה עושה ראובן בזכותו?

התשובה

"ותקרא שמו ראובן" — "ראו בן" (בראשית כט, לב).

הבכור נקבע בידי הטבע. הוא הבן היחיד, הבן האהוב; כשנולד הילד השני, הוא כבר אינו ה"בן": הוא נעשה ה"אח", והמצב הזה אינו נוח לו. לכן תמיד יהיה, בפועל, מתח בין הבכור לצעיר.

לאה אינה אומרת "ראו את בני", אלא "ראובן": ראו בן, דגם של בן. במה? מה שהיה חשוב ללאה יותר מכול הוא שיהיה לה ילד מיעקב; והיא מבליטה את ההבדל בין בנה לבין בנו של חמיה, עשו: כאן לא תהיה מחלוקת.

ראובן לא רק שאינו תובע את בכורתו — הוא מוותר עליה ליוסף, והוא שינסה להעלותו מן הבור שאחיו השליכוהו אליו.

מסקנת הרב

הוא אינו תובע את הבכורה. הוא מוותר עליה, הוא מוכן לוותר עליה.

לקח לשולחן

מי אצלנו תופס מקום רק משום שנולד ראשון? מה הרגיש הבכור כשהגיע השני? ומה קיבלנו בלי מאמץ, שהיינו יכולים לוותר עליו לטובת אח או אחות?

הצגה

אצל יעקב אין בכור אחד, אלא ארבעה: ראובן בן לאה; דן בן בלהה; גד בן זלפה; ויוסף, בנה הראשון של רחל. בשתיים מן הבכורות האלה לא יתחשבו, ובכורתו של יוסף לא תעניק לו את המלכות.

השאלה

מדוע אין מתחשבים בבכורות מסוימות, ומה אומר שמו של יוסף עצמו?

התשובה

"אסף אלקים את חרפתי... יסף ה' לי בן אחר" (בראשית ל, כג-כד).

רחל נתנת את שפחתה בלהה ליעקב רק כדי שיהיו לה עצמה ילדים — מה שהיינו קוראים היום אם פונדקאית. זו רק דרך מעבר, גשר: בבכורה הזאת לא יתחשבו. וכך גם בזלפה: ללאה כבר היו ארבעה בנים, די והותר; היא ביקשה רק תוספת, וגם בבכורה הזאת לא יתחשבו.

באה רחל. היא מודה לה' שהסיר את השפלתה, את חרפתה. אפשר היה לצפות שתקרא לילד על שם החרפה שנמחתה. היא קוראת לו יוסף: יוסף לי בן אחר. הנה בכור שמיד מבקשים בעבורו אח צעיר — זה יהיה בנימין.

יוסף אכן יוכר כבכור. אבל משום שמשך אליו את איבת אחיו, המלכות לא תינתן לו: היא תעבור ליהודה.

מסקנת הרב

הנה אפוא בכור שמבקשים בעבורו בנימין.

לקח לשולחן

שמו של יוסף הוא תפילה על אחר. על מי במשפחה התפללנו כמו על עצמנו? ואיזה מקום איבדנו, לא מחוסר זכות, אלא משום שלא ידענו לחיות עם אחינו?

הצגה

יעקב מברך את בני יוסף בשיכול ידיים: יד ימין על אפרים, הצעיר, יד שמאל על מנשה, הבכור. חו הברכה שעדיין מברכים בה את הילדים.

השאלה

מדוע הברכה שאנו מברכים את ילדינו מנציחה צעיר שהוקדם לבכור?

התשובה

"וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר... שכל את ידיו" (בראשית מח, יד); "ישמך אלקים כאפרים וכמנשה" (בראשית מח, כ).

בבני יוסף, אומר הרב, מתממש באמת הוויתור על הבכורה. יעקב מעדיף את אפרים, שהקדיש את כל זמנו ללימוד אצל סבו, ואילו מנשה היה יד ימינו של אביו בניהול ענייני מצרים.

וכך נקבעה ברכת הילדים: ישמך אלקים כאפרים וכמנשה. הבכורה נעשית מעתה פיצוי חומרי, אם תרצו — לא יותר.

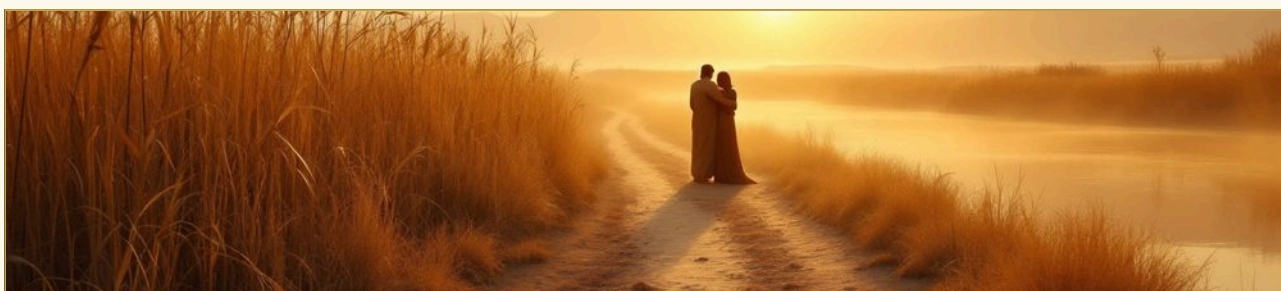
הנהגת המשפחה הרוחנית אינה עוברת מאליה למי שנולד ראשון: היא עוברת למי שראוי לה.

מסקנת הרב

בשום אופן לא יוכל הבכור לתבוע שליטה רוחנית על הנהגת המשפחה, אלא אם כן הוא כאמת ראוי לה.

לקח לשולחן

בליל שבת אנו מברכים את בנינו בשמם של שני אחים שהצעיר שבהם קודם לבכור. מה אנו רוצים להנחיל להם במילים האלה? ובמשפחתנו, מי מנהיג משום שהוא הבכור, ומי משום שהוא ראוי לכך?

הצגה

יעקב ידע שלויה רק שבע־עשרה שנה; חייו היו מאבק וסבל — דינה שאבדה, יוסף שנפרד ממנו זמן רב. יש מפרשים שלומדים מכאן שמוטב לא להסתכן בהקמת משפחה גדולה. ספר שמות מספר משהו אחר.

השאלה

היכן מתחילה ההתנגדות במצרים, וכיצד מסתיים סיפור הבכורה?

התשובה

"שלח נא ביד תשלח" (שמות ד, יג); "וראך ושמח בלבו" (שמות ד, יד).

ההתנגדות במצרים מתחילה בילדים התובעים לידות. מול גזרות פרעה, משפחות נפרדו ולא רצו עוד ילדים. מרים הלכה ואמרה להוריה: בהפסקת כל חיי אישות אתם מסייעים לפרעה לחסל את העם היהודי. עמרם החזיר את יוכבד, ומשה נולד, כשאהרן הבכור ומרים כבר היו בעולם.

אהרן ניהל את ענייני המשפחה כל זמן גלותו של משה. כשה' מטיל על משה את שליחותו, הוא מסרב: שלח את מי ששימש עד כה שליחך — אהרן, אחי הגדול, לו ראוי התפקיד. ה' מנחם אותו: לך, הוא לא ייפגע.

אהרן לא רק יקבל שאחיו הצעיר יהיה המנהיג — הוא ישמח בכך.

מסקנת הרב

לשמוח על הבכורה שנמסרה והוכרה לאח הצעיר — זה אכן היה הפרויקט של תולדות משפחת האבות.

לקח לשולחן

אנו יודעים לברך; פחות אנו יודעים לשמוח. שכל אחד יספר על הצלחה של אדם קרוב שהיה לו קשה למחוא לה כפיים. ואיזה ילד אצלנו כבר הזכיר למבוגרים מה חשוב באמת?

הצגה

בין פרשה לפרשה משאיר הסופר תמיד רווח לבן בשיעור תשע אותיות. בין ויגש לוויחי אין רווח כזה: השתיים צמודות, כאילו אי אפשר לכתוב את האחת בלי האחרת.

השאלה

למה משמש הלכך המקיף את האותיות ומפריד בין שתי פרשיות — ומדוע תשע אותיות?

התשובה

רש"י על בראשית מז, כח: "למה פרשה זו סתומה?"

לכל אות ארבעה הדים: האות עצמה; הטעם המלווה אותה; המשמעות שנותנים לה התנין שבראשה; והלכך המקיף אותה. כל אות עומדת בפני עצמה: אם היא נוגעת באחרת, ספר התורה פסול, ויש להניחו בצד עד שיפרידו בין האותיות. הלכך הזה הוא הבלתי־נאמר של כל אות, מה שמעבר למה שאני עצמי יכול לבטא.

מדוע תשע? משום שהכול נמנה בעשרות: עשרה מאמרות, עשרת הדיברות, עשר מכות, עשרה שלבים של מחשבה. היא מגיעה בגולמיותה, בהארה הבאה מבחוץ; עוברת דרך הבינה, הניתוח; שבה אל התפארת, הסינתזה; יש לבדוק אם היא חולפת או שתתקיים; ולבסוף צריך את אמנות התרגום שלה, את השירה שתעשה אותה ליסוד. היסוד העשירי הוא תמיד תוכנית העתיד, המגיעה מחזור חדש.

מסקנת הרב

סימתם פרשה? נסו עכשיו להפנים אותה, לחיות אותה, לתת לה מקום בחייכם.

לקח לשולחן

אנו מצרפים קריאה לקריאה, שיעור לשיעור, חדשות לחדשות, בלי להשאיר רווח. איזה רעיון ששמענו השבוע ראוי שנפנה לו מקום? ואיזה רווח — הפסקה, שתיקה — חסר בשיחותינו?

הצגה

אם אחרי כל פרשה בא רווח כדי שהמחשבה תבשיל, גם לחיינו יש רווח משלהם. הרב קורא לו בשמו: השינה. ומכאן הוא מסיק המלצה לשבת.

השאלה

האם המנוחה היא זמן אבוד ללימוד, או הרגע שבו הוא מבשיל?

התשובה

שינת הצהריים של שבת, והאר"י ז"ל שזכה בה לגילויים.

השינה היא הרווח שבחיינו. כשלמדנו, ואנו עוצמים עיניים ומניחים לרעיונותינו לנוח, הם אינם נחים לגמרי: דווקא אז הם תופסים את מקומם ומבשילים בדעתנו.

ומה שאנו קונים דרך המנוחה הזאת שווה לפעמים יותר ממה שלמדנו במשך היום, שנשאר תמיד מעט מבולבל בדעתנו.

לכן מומלצת שינת הצהריים בשבת. האר"י ז"ל אמר שבשנתו בשבת זכה לגילויים שלא היו לו בכל שאר ימות השבוע: זו התחדשות מחזורית של המחשבה כולה.

מסקנת הרב

השינה מחדשת את מחשבתו של האדם.

לקח לשולחן

לפעמים אנו מקבלים החלטות בלי לתת להן לילה אחד. איזו מהן היה עלינו להניח לנוח? ומה אנו עושים במנוחת השבת: זמן ריק, או הזמן שבו מה שחווינו בשבוע מוצא את מקומו?

הצגה

יעקב חי שבע עשרה שנה בארץ מצרים. כל חייו לא היו אלא מאבק וסבל; דווקא בגלות הוא יודע סוף סוף שלוה. ובגלות גם נמצאת משפחתו, לראשונה, שלמה.

השאלה

מדוע משפחת ישראל מצליחה לממש את עצמה במלואה רק במצרים, ולא בארץ המובטחת?

התשובה

"וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן" (בראשית מז, כז); "ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה" (בראשית מז, כח).

שבע־עשרה הוא מספר טוב: זו הגימטריה של "טוב". יעקב חי את השלמות הזאת במצרים, ושם המשפחה מורכבת בשלמותה. מאוחר יותר, במצרים יגבש העם את זהותו; ובפורים, שוב בגלות, יקבל עליו מרצונו את התורה שבעל פה.

מדוע לא בארץ ישראל? משום שעם ישראל אינו יכול להתממש, בגוף וברוח, בלי הממד האוניברסלי של האחרים. לכן "ויחי" הוא המשך טבעי לפסוק האחרון: וישב ישראל בארץ גשן. גשן היא הרובע היהודי של אותם ימים — והיא אינה מספיקה להם: הם צריכים להתפשט, להכות שורש.

והכתוב מחליף את השם. ישראל הוא הממד הרוחני; יעקב — המציאות הגשמית. בגלות אנו שבים להיות יעקב: התינוק האוחז בעקב עשו, מונע ממנו להתקדם או הולך בעקבותיו כדי שלא לאבד אותו.

מסקנת הרב

בארץ הגלות אנו יעקב, בביתנו אנו ישראל. אז הזהות שלמה.

לקח לשולחן

היכן בגרנו יותר: במקום שבו היה לנו נוח, או במקום שבו היינו זרים? ובחיי היומיום שלנו, מתי אנו יעקב, אחוזים בעקבם של אחרים, ומתי אנו ישראל?

הצגה

רש"י שואל מדוע פרשה זו סתומה, בלי רוח. תשובה ראשונה: משום שבמות יעקב נסתמו עיניהם ולבם של ישראל, מצרת השעבוד.

השאלה

המצרים שעבדו את העם רק אחרי מות יוסף. מדוע לתארך את העיוורון למות יעקב?

התשובה

רש"י על בראשית מז, כח: "כיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד".

העין היא המנתחת והמבחינה; הלב — המרגיש, הרגש. אלה שתי הדרכים לתפוס מאורע, ושתיהן נסתמו. הם לא ראו את תוצאות מה שנראה להם כאושר: כמה טוב לחיות במצרים, להסתדר עם התרבויות האחרות, לחיות בהרמוניה עם האחרים. תנאי החיים לא היו רעים.

ובכל זאת הייתה להם האפשרות, בחיי יעקב, לומר: משפחתנו בנויה, אנו יכולים לשוב לארץ המובטחת. יש כאן אפוא גינוי של השהות הזאת שהוארכה מרצון.

יעקב, לעומתם, לא רצה אפילו קבורה זמנית במצרים. הוא משביע את יוסף להעלות את גופו מיד, ואילו יוסף יבקש רק שיעלו את עצמותיו ביום הגאולה. יעקב ירד רק על פי ציווי ה': "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלה גם עלה". בניו היו צריכים להבין.

מסקנת הרב

הם לא ראו מעבר למה שנשקף להם למרחוק.

לקח לשולחן

בגלות אין מתיישרים: מרגישים בה טוב. מה אצלנו נעשה נוח כל כך שאיננו מסתכלים עוד לאן הוא מוביל? ומי במשפחה עוד רואה בעין, כשכל האחרים שופטים בלב?

הצגה

רש"י מביא הסבר שני: יעקב ביקש לגלות לבניו את הקץ, ונסתם ממנו. כוחו הנבואי הסתלק ממנו ברגע שעמד לדבר.

השאלה

מדוע נמנע מאב גוסס לומר לבניו את מה שהוא יודע על עתידם?

התשובה

"האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בראשית מט, א); רש"י על בראשית מז, כח.

יעקב רצה לנחם את בניו, ודרכם את זרעו. הוא הכיר את הברית שנכרתה עם אברהם: העם ישהה במצרים בתנאים קשים לפני שיגבש שם את זהותו ויצא ממנה בצמא לחירות. והמסר הראשון שיש לשאת אל העולם הוא חירות הפעולה והאחריות המחייבת של כל אחד.

והנה הכהן נשא על חושנו את שמות שנים־עשר השבטים, כדי לשתף את כולם בעבודתו. הרב מציין שארבע אותיות חסרות בשמות האלה: הקו"ף והצד"י, היוצרות "קץ"; החי"ת והטי"ת, היוצרות "חטא" — חי"ת הפתוחה רק כלפי מטה, כמו שבר.

אז שאל יעקב את עצמו: אם מונעים ממני לגלות את הקץ, האם נשאר משהו תלוי ועומד אצל בניי? אולי השלום הזה הוא רק דרך שלא לצער אותי; הוא עוד לא הוכיח את עצמו, שהרי האב עדיין כאן.

מסקנת הרב

אחוזה אמיתית נבחנת כשהאב כבר איננו.

לקח לשולחן

לפעמים נדמה שהשלום שורר, ואינו אלא שאיש אינו רוצה לצער את מי שעומד להסתלק. איך תיראה משפחתנו ביום שלא יהיה עוד מישהו לחוס עליו? ומה נוכל להסדיר כבר היום?

הצגה

בני יעקב, המכונים סביב מיטתו, חשים בדאגתו. הם עונים לו באמירת שמע, הצהרת האמונה. והמחווה המלווה אותה, עד היום, היא עצימת העיניים.

השאלה

מה בדיוק עונים בני יעקב לאביהם — ומדוע יש לעצום עיניים כדי לומר זאת?

התשובה

"שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד" — שאמרו בני יעקב ליד מיטת אביהם (פסחים נו, א).

הם אומרים לו: כשם שיש לך אמונה שלמה במי שהוא אחד, המאחד את השמים עם הארץ, שהוא מקור הבראה ואדון כל הברואים, דע שגם אנחנו מאוחדים באותה אמונה.

וכשאנו אומרים את האמונה הזאת, המחווה המיידית היא לעצום את העיניים. כי זה דבר שמעבר: לא משהו שנחקר בשכלנו, שיציית להיגיון כלשהו. האמונה הזאת נוכחת בתוכנו; כשתעמוד בניסיון, היא תתגלה.

מכאן עצה: לקרוא קריאת שמע בציבור. עוצרים, ממתינים שכולם יגיעו לחלק הזה של התפילה; וגם אם לא כל אחד נמצא באותו מקום, ברגע שהאחרים אומרים אותה, עלינו להצטרף להצהרת אמונתם. זה סימן השתייכותנו לאותה אמונה.

מסקנת הרב

אנו גם בניו של יעקב וגם בניו של ישראל.

לקח לשולחן

אחדות אין מוכיחים בנאום: מוכיחים אותה כשעוצרים כדי לחכות לאחרים. את מי השארנו מאחור משום שלא הלך בקצב שלנו? ואיזו אמונה נוכל לומר יחד, הערב, סביב השולחן הזה?